

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА УНІВЕРСИТЕТУ У ПЕРСПЕКТИВІ 400-РІЧЧЯ

У жовтні 2008 р. *Наукова бібліотека* Львівського національного університету імені Івана Франка – одна з найдавніших бібліотек України – відзначила своє 400-річчя.

Бібліотека була заснована 1608 р. як навчальна книгозбірня школи при єзуїтському колегіумі. Принципи її організації були обумовлені у навчальному статуті “*Ratio Studiorum*” – головному документі школи, а з 1661 р. – Академії. Крім окреслення програмних цілей та завдань навчального закладу, зорієнтованого на виховання політичної та інтелектуальної еліти, статут містив приписи та рекомендації для їх досягнення, серед яких найголовнішою була відповідна книгозбірня. Провінціал ордену був зобов’язаний дбати про відповідне матеріальне забезпечення шкільної бібліотеки – з прибутків колегіуму на її утримання та комплектування виділяли кошти, які не могли бути використані з іншою метою.

Бібліотеку очолював префект, якого обирали з-поміж магістрів (хоча зрідка траплялися випадки обрання студента філософії або теології). Бібліотекарі мали старанно стежити за розвитком навчального процесу та потребами навчальних курсів і допомагати префектові формувати замовлення для книгозбірні: студенти не повинні були відчувати “ні браку потрібних книжок, ні надміру – непотрібних”. З цією метою до початку навчального року бібліотекарі мали впорядкувати та актуалізувати каталог, а ректор мав бути поінформований про стан забезпечення студентів та викладачів книгами. Щоправда, на той час, окрім різноманіття та інтелектуальних потреб студентської молоді до уваги брався і їх духовний розвиток, особистісне формування – не можна було поповнювати бібліотеку та рекомендувати студентам книжки, які могли б виявитися “шкідливими” – не відповідали навчальним цілям чи церковному вироку. Саме тому університетським бібліотекарям рекомендувалося сприяти тому, щоб студенти читали “не будь-які книжки, а тільки певні, з відома ректора і за порадою наставників”. Так, наприклад, завжди бажаними для студентів-теологів були твори св. Томи Аквінського, а для філософів – Арістотеля. З часом, упродовж XVIII ст., критерії комплектування бібліотеки змінювалися, відповідаючи стану розвитку наукових знань, зокрема у сфері природничих наук, та суспільним запитам – адже серед студентів, як часто виявлялося пізніше, було багато представників різних конфесій та переконань. Тому університетські викладачі та бібліотекарі сумлінно стежили за всіма книжковими новинками, особливо місцевих видавців, та поповнювали ними власну збірку. Так, наприклад, 1691 р. в рукописній “Історії Львівської колегії”, оригінал якої зберігається у Національній бібліотеці у Відні, відготовано появу нової книги відомого українського православного богослова ігумена Йоаникія (Галятовського), на яку слід звернути увагу.

Одним із важливих засобів заохочення студентів до користування бібліотекою, яка на кінець XVII ст. налічувала бл. 10 тисяч книг, були “приватні нагороди” чи “переможні відзнаки”, які призначав ректор за рекомендацією викладачів за вивчену напам’ять книжку, або за блискуче знання літератури під час диспутів.

Ефективність організації навчання та бібліотечної справи у Львівському Університеті засвідчили й імена численних його вихованців. Адже серед читачів цієї бібліотеки були і майбутній гетьман України Богдан Хмельницький, і за припущеннями деяких дослідників, майбутній митрополит Київський і Галицький св. Петро (Могила), звідси вирушав у багатолітні мандри 1724 р. Василь Григорович-Барський. Читачами і вихованцями нашої Університетської Бібліотеки були Тома Ельжановський (1590–1656) – філософ, професор Львівської школи, автор трактатів з етики; Міхал Боїм (1612–1659) – відомий медик, місіонер і ботанік, автор першої монографії, присвяченої флорі Китаю; Каспер Несецький (1682–1744) – відомий історик, геральдист, генеалог, упорядник виданого у Львові гербовника, який і сьогодні користується популярністю дослідників; Ян Ковальський (1711–1782) – філософ, професор Університету, автор низки трактатів про перипатетику та один із найактивніших критиків картезіанства та багато інших.

Окрім головної книгозбірні, у давньому Львівському Університеті XVII–XVIII ст. існували також “спеціалізовані” бібліотеки, орієнтовані на потреби певних груп викладачів чи студентів, наприклад, бібліотека новіціату, бібліотека професорів риторики, бібліотека професорів філософії і т.п. Окрему книгозбірню мала також аптека колегіуму – Університет на той час не мав права на організацію окремого медичного факультету, тому ця спеціалізована книгозбірня сприяла згуртуванню не тільки єзуїтських, але й інших міських медиків та аптекарів, забезпечувала потреби природознавчих навчальних курсів. Свідченням історії поповнення бібліотеки є екслібриси та провенієнційні записи, які й сьогодні нагадують читачам про минуле книгозбірні та її підрозділів: “Pro usu apothecae”, “Ex apotheca”, “Inscriptus catalogo librorum”, “Pro cubiculo professoris” і т.п.

Користувалася університетська бібліотека і підтримкою численних фундаторів-меценатів. Серед них львівські архієпископи Ян Димітр Соліковський, Станіслав Гроховський (1610), Ян Анджей Прухніцький (1625), представники знаних міщанських і шляхетських родин – Сенявських (1613), Кроснерів (1624), Павловських (1639) та ін. Окрім коштів на закупівлю та збереження книгозбірні, вчені-бібліофіли часто дарували школі свої власні бібліотеки. Такий дар для бібліотеки передбачав, наприклад, заповіт замойського декана Миколая Кісліцького, облятований у книзі Львівського магістрату в грудні 1633 р.

Незважаючи на пограбування шведами 1704 р. і нищівну пожежу 1734 р., академічна бібліотека швидко відродилася і 1784 р. стала основою книгозбірні оновленого Університету. На той час, як зазначав у своєму дослідженні історії Університету Л. Фінкель, “цензурованої” єзуїтської книгозбірні було вже недостатньо для забезпечення потреб державного університету, тому бібліотека отримала усталену річну фінансову дотацію (400 флоринів) на утримання та комплектування, а фонди поповнилися унікальною збіркою Й.-П. Гареллі, перевезеною з Віденської Терезіанської Академії, книгами

та рукописами численних монастирів Галичини та Буковини, закритих австрійським урядом. Бібліотека поповнювалася і завдяки приватним дарам графа Ю. Куропатницького, родини Третерів та ін.

Таким чином, бібліотека єзуїтської академії та колекція Й.-П. Гареллі склали основу університетської бібліотеки нової доби. Згідно з декретом від 24 березня 1785 р., закупівля нових книг до бібліотеки повинна була відбуватися з урахуванням навчальних потреб і передбачати отримання книжок, “яких професори самі собі придбати не можуть”, але які є необхідними для забезпечення лекційних курсів. Період нового становлення університетської книгозбірні пов’язаний із діяльністю її директора – бібліотекаря і літератора Генріха Готфріда фон Бретшнайдера (1739–1810), який, після переїзду та перевезення з Відня книг та нумізматичної колекції Й.-П. Гареллі, залишився працювати у Львові, забезпечивши упорядкування надходжень до бібліотеки з ліквідованих монастирів та інших установ. Завдяки його зусиллям було відокремлено дублетні примірники книг, виявлено найціннішу частину збірки, упроваджено своєрідний “абонемент”, коли викладачі могли брати книги і тримати у своїх помешканнях (такий захід пояснювався необхідністю зберегти книги від пошкоджень через неналежні умови зберігання у церковному приміщенні). За ініціативою Г.-Г. фон Бретшнайдера були організовані спеціальні аукціони дублетних примірників, або непрофільних видань з фондів бібліотеки. Щоправда, багато заходів, ініційованих директором чи адміністрацією Університету стосовно комплектування та збереження фондів відбувалися зі значними порушеннями, що спричинило суперечливу оцінку особистості Г.-Г. фон Бретшнайдера в історіографії. Критично оцінювала університетська спільнота і діяльність тогочасного кустоша – хранителя фондів, священника Марціна Куральта, який “книги дійсно любив, бібліографічні рідкості шанував, не одну врятував від знищення”, але не мав терпіння та витривалості у виконуваних обов’язках, тому неодноразово створювалися спеціальні комісії для вивчення стану організації фондів бібліотеки та використання грошових надходжень. Члени комісії нарікали також на нелад та несмак в упорядкуванні фондів у церковних приміщеннях (бібліотека на той час розміщувалася у приміщенні колишнього тринітарського монастиря на вул. Краківській).

Від 1807 р. університетська бібліотека користувалася правом отримання обов’язкового примірника видань. З 1822 р. до неї повністю була перенесена університетська нумізматична колекція. На середину XIX ст. фонди налічували 51082 книги, 2200 гравюр, 12000 монет, 4700 дипломів.

Вагомими втратами закарбувалися пожежі революційного 1848 р. в історії університетської книгозбірні – було врятовано лише 13000 томів та частину рукописних та графічних збірок. Кілька років урятована частина бібліотеки зберігалася у Ратуші, а з 1852 р. була перенесена до нового будинку Університету на вул. св. Миколая (нині – вул. Грушевського), 4.

Завдяки приватним ініціативам наукової та творчої еліти, спеціальним урядовим дотаціям бібліотека Університету швидко поповнила і примножила фонди – уже станом на 1893 р. інвентарі засвідчили наявність 124708 томів. З 1896 р. на закупівлю літератури скеровувалося 20 тис. крон на рік субсидії австрійського уряду і близько

3 тис. крон, які відраховувалися від оплати за навчання, одержаної від студентів. З 1906 р. запровадили додатковий “бібліотечний внесок” – 2 крони на рік з кожного студента.

У 1923–1924 навчальному році фонд бібліотеки складав 310 тис. одиниць зберігання, з них – 216 інкунабул, 1146 рукописів латинською, німецькою, польською, східними мовами, 11178 монет, 507 медалей. З 1924 р. для поповнення збірок бібліотека активно використовувала обмін із видавництвами. Географія цього обміну охоплювала видавництва Відня, Будапешта, Бухареста, Гейдельберга, Праги та ін.

Динамічне розширення фонду уже на початку 90-х років XIX ст. змусило адміністрацію університетської бібліотеки розглядати питання пошуку чи побудови іншого приміщення. Невідповідність використовуваних на той час приміщень потребам навчального закладу підтвердила і компетентна комісія намісництва восени 1892 р. Уже 1893 р. директор Александер Семкович до річного звіту додав обширне обґрунтування потреби у новому приміщенні, оскільки кожен закуток був зайнятий шафами, а книжки доводилося складати на столах та підлозі, що не дозволяло дотримуватися принципів бібліотечних класифікацій. Пропозиції директора знайшли розуміння та підтримку з боку сенату та професорів Університету, і 1896 р. розпочалася робота над проектом нового комплексу. У першому варіанті будівлі, який запропонував радник будівництва при Галицькому намісництві Юзеф Браунсейс, це мала бути споруда для спільного розміщення бібліотеки та зоологічного інституту. Розгляд цього проекту викликав багато критичних зауважень, тому влітку 1897 р. Технічний департамент Міністерства внутрішніх справ розпочав реалізацію іншого проекту – окремого будинку бібліотеки Університету. Новий проект готували за рекомендаціями та розробками директора бібліотеки Університету в Граці Вільгельма Гааса. 1899 р. проект був узгоджений з дирекцією бібліотеки і допрацьований інженером Гжегожем Пежанським, відповідно до вимог бібліотекарів (йшлося про збільшення площі книгосховища, багатшу оздобу фасаду тощо). На початку травня 1901 р. розпочалися будівельні роботи, які тривали до осені 1904 р.

Уведений в експлуатацію у 1905 р. новий будинок (сучасний головний корпус на вул. Драгоманова, 5) на той час відповідав усім архітектурним вимогам бібліотечного будівництва: скляний дах над великим читальним залом, спеціальні металеві конструкції у книгосховищі, розрахованому на 500 тис. томів, належні підсобні приміщення. Інтер'єри будівлі прикрашені розписами видатних митців – за проектом Юліана Макаревича (1854–1936), їх виконали проф. Т. Рибковський та молодий український художник Юліан Буцманюк (1885–1967) – стилізованими орнаментами, символічними зображеннями та латинськими і грецькими сентенціями, що нагадували про античні витоки класичного університету, пояснювали його структуру та провіщали вічне буття.

Перенесення бібліотеки Університету до нового будинку спричинилося до низки змін в її організації. Так, наприклад, у книгозбірні відмовилися від традиційного, так званого “репозитарного” розміщення літератури за тематикою і впровадили форматний принцип у межах великих тематичних груп; здійснили перегляд та уточнення карткового каталогу, уклали новий інвентар-опис бібліотеки.

Під час урочистого відкриття нового приміщення, подібно, як і кілька сотень років тому, 1590 р., коли у відкритті Львівської резиденції єзуїтів брав участь відомий поет Шимон Шимонович, у промовах звучали радість з приводу інституційного розвитку Університету, побажання ученим – читачам бібліотеки Львівського Університету – творчої опіки муз, належного матеріального забезпечення найважливішого університетського підрозділу. І подібно, як актуально і сьогодні – звучав заклик до читачів, передусім студентів, не обмежувати власного світогляду до вузьких, хоча й глибоких та потрібних спеціалізацій, а формувати широкі кола книжкових зацікавлень, шанувати Університетську Бібліотеку саме як хранительку всеохоплюючого знання людства про весвіт.

Вітаючи гостей Бібліотеки, директор Александер Семкович проаналізував її роль і значення в історії інтелектуальної культури: “Неможливо жодними цифрами належно обґрунтувати роль бібліотеки Університету у науковому русі, можна лише ствердити, що без неї розвиток науки був би неможливим. Якщо у давнину говорили, що монастир без бібліотеки – це фортеця без арсеналу, то сьогодні ще з більшою слушністю можна ствердити, що без Бібліотеки не міг би Університет виконувати своєї високої місії”.

Створення потужного бібліотечного комплексу забезпечило розвиток книгозбірні як ресурсного центру та науково-дослідницької установи, що знайшло відображення у змінах у штатних розписах та, відповідно, структурі самої установи упродовж ХХ ст. – окрім головного корпусу, бібліотека розширила мережу факультетських, кафедральних та інститутських підрозділів. А 1990 р. було збудовано другий бібліотечний корпус на 1 млн одиниць зберігання (вул. Драгоманова, 17).

Під час Другої світової війни бібліотеки вищих навчальних закладів міста Львова було об’єднано в єдину адміністративну систему “Державна бібліотека”. У 1943 р. з бібліотеки вивезли 40 тис. томів особливо цінної літератури (рукописи, інкунабули, стародруки).

Незважаючи на усі негоди та лихоліття, Бібліотека відновила свій статус, поповнюючи фонди та забезпечуючи потреби української науки і в умовах існування тоталітарної держави, і з проголошенням незалежної України. Давні академічні традиції ХVІІ ст. знаходять гідне продовження і в епоху бурхливого розвитку новітніх інформаційних технологій.

На сьогодні Наукова бібліотека Львівського Університету налічує понад 3 млн книг, обслуговує бл. 65 тис. читачів; до її складу входять 16 відділів, 27 секторів, 13 факультетських бібліотек, три – в гуртожитках (формується четверта – планується відкриття сучасного читального залу з відкритим доступом до літератури та комп’ютерами). Наукова бібліотека Університету забезпечує потужні видавничі проекти, спрямовані на біобібліографічні та книгознавчі дослідження, використання сучасних інформаційних технологій у бібліотечній справі. Так, у рамках відзначення ювілею (15–17 жовтня 2008 р.) до уваги львівської академічної спільноти та шанованих гостей було представлено окремі проекти та напрацювання колективу у зазначених напрямках. Одним із актуальних бібліотечних проектів, співорганізатором якого разом із Центром гуманітарних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка стала Наукова бібліотека, є відкритий гуманітарний електронний архів

“Антропос” – галузевий архів, який згромаджує, систематизує та залучає до активного обігу матеріали українських учених, дослідницьких інституцій та університетських кафедр, долаючи обмеження тиражів, наукових середовищ і академічного спілкування. Створений архів дозволяє бібліотеці, іншим науковим та навчальним підрозділам Університету, як також іншим вищим навчальним закладам чи академічним установам, розміщувати для тривалого зберігання й доступу власні наукові монографії, статті, рецензії, огляди, джерельні матеріали і бази даних, музейно-архівні колекції, дослідницькі й культурні проекти, навчальні матеріали, презентації, каталоги й бібліографії.

Вміст електронного архіву станом на 15 жовтня 2008 р. складала 1146 ресурсів (999 авторів, 8384 ключові слова, 90 колекцій, 31 розділ, 25 підрозділів), які відображають широкий спектр гуманітарних дисциплін – літературознавство, лінгвістика, культурологія, філософія, психологія, історія, соціологія, археологія, етнографія, фольклористика, мистецтвознавство, бібліотекознавство, політологія, педагогіка, юриспруденція та ін.

Початок нової сторінки історичного буття славетної книгозбірні пов’язаний і з розробкою проєктів електронних видань бібліографічних та біобібліографічних покажчиків Наукової бібліотеки, із упровадженням в дію сучасної автоматизованої системи обслуговування читачів з можливістю формування електронного замовлення.

Високим визнанням та свідченням особливої уваги до унікальної книгозбірні стало рішення Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2008 р. (№ 1345-р), за поданням Міністра освіти і науки І. О. Вакарчука, про включення до Державного реєстру наукових об’єктів, що становлять національне надбання фонду рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

400-літній досвід Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка засвідчив життєвість давніх сентенцій, які пророкували вічність книзі та її хранителям. Незважаючи на численні пожежі, реорганізації та переміщення, Бібліотека гідно оберігає та примножує славетні наукові традиції як мислителів давніх епох, так і творців модерної української культури та державності. Адже читацький та дослідницький досвід Михайла Грушевського та Івана Франка, бібліотечно-організаційний Богдана Барвінського та Федора Максименка, як і багатьох інших світочів національної науки, увійшли до золотого фонду світової інформаційної культури.

*Директор Наукової бібліотеки
Львівського національного університету імені Івана Франка
доцент Василь КМЕТЬ*

Vasyl KMET

THE LIBRARY OF UNIVERSITY THROUGH 400 YEARS

Стаття надійшла до редколегії 30. 10. 2008

Прийнята до друку 4. 11. 2008